

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ПОШТОВІ ЛИСТІВКИ КРЕМЕНЕЧЧИНИ
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється вагома роль документальних листівок Кременеччини першої третини ХХ століття як джерела дослідження культурної спадщини волинського краю. Автор досліджує основні етапи їх становлення та розвитку. Коротко аналізуються поштові картки осередку окресленого періоду.

Ключові слова: Кременеччина, листівка, документальна поштівка, архітектурне минуле.

Документальні та художні поштові листівки на початку ХХ століття були в центрі уваги багатьох видавців. Друкована графіка жваво відгукнулася на естетичні проблеми часу, створювала особливе духовне середовище й була однаково доступною для міського та сільського населення. Серед тем, які найчастіше репродукуються в поштівках, – етнографія, образотворче мистецтво, народна творчість, природа й архітектура.

Метою нашої розвідки є аналіз фотолистівок Кременеччини першої третини ХХ століття. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) простежити розвиток документальної листівки; 2) окреслити особливості поштових карток Кременеччини початку ХХ століття; 3) показати цінність документальних листівок для дослідження культури, побуту волинян і відновлення картини архітектурного минулого Кременця.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століть дослідження документальної фотографії як феномену художньої культури здійснили російські науковці А.Н.Ларіна [4] та А.Є.Родіонова [5]. Найґрунтовнішим виданням з історії української поштової картки є альбом-каталог “Україна в старій листівці” [2].

Нині поняття “поштова листівка” означає художньо оформлений поштовий бланк, листове видання встановленого формату. На лицьовому боці листівки знаходиться будь-яке повноформатне зображення, а її зворотна частина призначена для написання повідомлення й адреси отримувача та відправника, а також для наклеювання поштової марки. Часто марка друкується одразу на листівці. Відомо, що перші поштові картки, листівки з’явилися в Європі наприкінці ХІХ століття, а саме – у 1869 році в Австро-Угорщині. Згодом на Всесвітньому поштовому конгресі в Парижі було прийнято міжнародний стандарт поштової картки: з 1872 до 1925 рр. – 90x140 мм, а з 1925 р. – 150x105 мм. Спочатку репродукції на них були чорно-білими й лише із часом з’явилися кольорові зображення. Вони виконувалися за допомогою хромолітографії – одного із способів літографського друкування багатоколірних зображень [3, с.16]. У Російській імперії наприкінці ХІХ століття під час друку поштових листівок найчастіше використовували інший спосіб – фототипію. У 1907 р. було дано дозвіл на друк фотолистівок приватним підприємцям, а фотографи отримали можливість використовувати свої світлини як поштові листівки [3, с.20–21]. З другої половини ХІХ століття вітальні листівки починають друкуватися в багатьох європейських країнах. Їх кількість уже обчислюється мільйонами. Спочатку на листівках найчастіше демонстрували різдвяні сюжети, пізніше з’являються Санта Клаус і композиції з квітів та ялинкових прикрас [6, с.42].

Згодом одним із різновидів ілюстрованих листівок стала “документальна листівка”, на лицьовому боці якої друкувалася фотокартка. Переважно це були види різних населених пунктів, окремих будинків, вулиць, пейзажів тощо. На рубежі ХІХ–ХХ століть із розвитком туризму виникає гострий попит на видання таких ілюстрованих листівок. Сьогодні вони є важливим джерелом для вивчення архітектурного минулого окремих українських міст і часто лише за ними можна відтворити вигляд тієї чи іншої місцевості.

Перші листівки з видами Кременеччини з’явилися ще в кінці ХІХ століття й відображали мальовничі волинські краєвиди. У місті діяло кілька фотографічних закладів, серед яких високоякісними світлинами славилася майстерня М.Оппітца. Проте всі вони найчастіше займалися художніми та документальними портретами.

Усе ж незабаром околиці Кременеччини (Бережці, Вишнівець, Почаїв, Шумськ та ін.) опинилися в полі зору видавців листівок. Найбільшу увагу привертала руїни замка. Так, на початку ХХ століття, у зв’язку із святкуванням сотої річниці з дня народження відомого польського поета Юліуша Словацького, вийшла серія фотолистівок, кожна з яких містила рамку з

портретом поета, знаменну дату (1809–1909) і зображення куточків міста й околиць. Зверху знаходився напис “Польське краєзнавче товариство”. Серія була виконана в графічному закладі Францішека Зелінського в Кременці та вийшла з друку у львівській друкарні “Książnica Atlas”. Серед поштівок переважають панорамні знімки стандартного розміру (90x140 мм) із зображенням міста, зняті з різних точок Кременецьких гір (Черчі, Воловиці, Бони, Дівочих скель) та окремі пам’ятки архітектури.

З 1914 до 1925 рр. вийшло ще три серії фотолистівок із зображеннями основних архітектурних споруд осередку – руїн королівського замка на г. Бона, будинків-близнюків, приміщення комерційного училища (колишня садиба графині Кароліни Дзембовської), комплексу Почаївської лаври, Миколаївського собору, будинку духовної консисторії й семінарії, видів центральної вулиці міста (Широкої). Одна з них містила написи російською мовою, інша польською, третя була підписана обома мовами. В усіх випадках роки випуску листівок не вказані. Різними були й видавництва. Поштові картки з видами Кременеччини друкувалися не лише в осередку, але й у Львові, Москві, Варшаві, Кракові.

Значимо, що у 20-х роках ХХ століття в місті діяло лише три фотозаклади, які знаходилися по вулиці Широкій (“Студіо”, “Фото-Фільм” (згодом “Екстра”) та майстерня фотографа Б.Бука). Вони, як і вищезгаданий заклад Опітца, охоче виконували портрети на замовлення та пейзажі околиць міста. Фотографувалися на свята, під час урочистих заходів і просто на згадку для друзів, дітей. Такі світлини підмальовувалися ретушшю, найчастіше невдало й недоречно. Про художнє значення робіт не могло бути й мови.

Переломний період у цій царині Кременця пов’язаний із приїздом польських професорів Станіслава Схейбала та Генріха Германовича, глибоко обізнаних із новітніми тенденціями світової фотографії. Саме завдяки їх наполегливості місто за лічені роки перетворилося на провідний осередок художньої фотографії України та Польщі. Фотографія саме перебувала на етапі злету, її вплив значною мірою поширювався на інші сфери культури. Крім того, знімок давав широкі можливості індивідуальної інтерпретації природи, учив відчуттю композиції, образу.

Фотографічний рух у Кременці розпочався в 1928 році, його рушійними силами стали фотомайстерня ліцею та згодом Кременецьке фототовариство (у 1930 р.) [9, с.10]. Тут навчали концентрації на фотооб’єкт (пейзаж, архітектуру чи людину) оком художника й трактуванню фотографії як мистецтва, а не ремесла. Спочатку фотографи ліцею в основному працювали над документальними знімками, на яких фіксували учнівський побут, визначні події закладу й міста та публікували їх у місцевій пресі. Коли розширилося коло діяльності митців, постало питання залучення молоді до художньої творчості.

При майстерні був створений курс художньої фотографії. Учні майстерні вивчали практичні та теоретичні основи художнього способу одержання зображень на світлочутливих матеріалах [1, арк. 9]. Стимулом для нових звершень були учнівські покази й опублікована в 1935 році видавництвом Організації громадського об’єднання серія листівок із кременецькими пей-

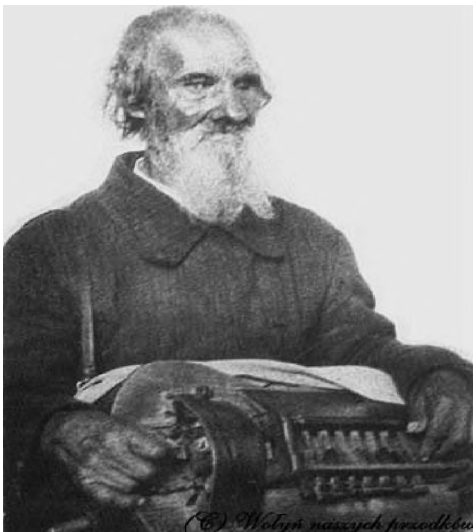
зажами роботи ліцеїстів та аматорів [8, с.54]. Кілька поштових листівок цієї серії зберігаються у фондах Кременецького краєзнавчого музею. На них зрідка зазначені прізвища виконавців і рік, найчастіше напис указує лише на приналежність роботи фотомайстерні Кременецького ліцею.

Із роками учні ательє закінчували навчальний заклад і продовжували освіту за межами міста, а їх роботи й негативи знаходилися в архіві, накопичувалися та із часом склали багатий матеріал, надзвичайно важливий у художньому й етнографічному плані.

Найчастіше авторами фотолистівок були викладачі навчальної фотомайстерні С.Схейбаль, Г.Германович і Л.Гроновський. Їх роботи одразу можна ідентифікувати за високою майстерністю, удамо обраними ракурсами та художнім підходом. Окремо слід сказати про фото простих волинян, які ретельно добирали для серії фотомайстри. Серед них – світлина-листівка Г.Германовича “Волинський лірник”, на якій 90-літній сліпий музикант Франко Нагірний грає на корбовій лірі.

Бромова техніка, яку також часто використовував С.Схейбаль, у його світлинах розкриває градацію вохристих відтінків осені – від золотавих і бронзових до насичених коричневих. Його образи – це колеги, друзі, учні, але найчастіше – місцеві жителі, заклопотані повсякденними справами, усміхнені діти, літні люди з виразними рисами, мудрим поглядом. При цьому художник надзвичайно цікавився різноманітними фотоефектами. Оригінальним вирішенням майстра були художні листівки-фотоколажі. Найвідоміша пов’язана з однією з легенд Кременеччини: на ній зображено політ відьми в місячну ніч навколо Замкової гори.

Крім того, документальні листівки Кременеччини відігравали роль засобів масової інформації та виконували функцію своєрідної реклами для туристів, яка значно розширювала світогляд кореспондентів, що їх отримували. Так, на одній із поштівок 1938 року зображено художника за мольбертом, який працює в найбільш колоритному місці Кременця, єврейському кварталі, на перехресті вулиць Кравецької та Перацького. Інша – маленького хлопчика, який малює вигляд на г. Бона. Такі поштові картки демонстрували мистецьку сторону життя міста й сприяли напливу в осередок митців і туристів.

Також у місцевій друкарні Цвіка вийшов у світ фотоальбом, присвячений Кременцю, у якому були розміщені близько 50-ти фотографій, виконаних у кременецькій фотомайстерні Л.Гроновським, С.Схейбалем, Е.Смерецьким, Ч.Сулковським та Г.Германовичем [8, с.55]. У 1939 році деякі з них увійдуть у серію листівок.

Під час подорожі Волиню талановитого віленського етнографа, фольклориста й історика фотографії Яна Булгака в коло зацікавлень митця потрапили й краєвиди Кременця, Почаєва, Вишнівця. У 1937–1939 рр. була створена серія з 21 поштової листівки під загальною назвою “Волинь на знімках фотографа Я.Булгака”, яка вийшла накладом у луцькому відділенні Краєзнавчого повітового товариства в друкарні “Grafika” (Вільно). Окремі поштові листівки цієї серії зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. У 1939 році в друкарні “Książnica Atlas” у Львові вийшли позасерійні листівки Я.Булгака, серед яких “Волинь. Почаїв: ринок і лавра”, “Волинь. Кременець, вулиця Кравецька”.

Активна видавнича діяльність була викликана підготовкою до святкування восени 1939 року ювілею Ю.Словацького. У пресі друкували велику кількість світлин кременецьких фотографів та учнів майстерні з пейзажами міста й родинним будиночком поета. Лише в Кракові кременецькі світлини з’явилися в трьох видавництвах: “Swiatowidzi”, “Asie”, “Na szerokim swiecie” [7]. У 1991 році на основі підбірки фотографій 1930-х рр. був створений альбом та вийшла з друку серія листівок “Кременець, якого вже нема”. Поміж інших, сюди увійшла фотокартка, на якій зафіксована пожежа гето в центральній частині Кременця. Вона знищила понад 650 міщанських будиночків XIX століття, чудових зразків дерев’яної архітектури з мансардовими зламами, ганками і ганочками, балюстрадами та стовпами, які підпирали виступи дахів.

Отож документальні листівки є своєрідним дзеркалом, у якому відображається ціла історична епоха. Вони однаковою мірою близькі й зрозумілі всім національним групам, котрі мешкали в осередку. Нині вони чи не єдине джерело для вивчення архітектурного минулого Кременця першої третини XX століття.

1. Документи фотогуртка Кременецького ліцею // Фонди Кременецького краєзнавчого музею, од. зб. 40243, спр. 4300, 10 арк.

2. Забочень М. С. Україна в старій листівці : альбом-каталог / Забочень М. С., Поліщук О. С., Яцюк В. М.; [ред.: М. В. Луків, В. О. Коваленко]. – К. : Криниця, 2000. – 507 с. : іл.
3. Костюк В. Гадяч у стародавній листівці / В. Костюк. – К. : КВІЦ, 2007. – 96 с.
4. Ларина А. Н. Документальная открытка конца XIX – начала XX вв. как источник по истории и культуре Москвы : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.09 / Ларина Анна Николаевна. – М., 2004. – 213 с.
5. Родионова А. Е. Открытка как феномен художественной культуры (на материалах русской открытки конца XIX – начала XX вв.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук / Родионова Анна Евгеньевна. – М., 1994. – 11 с.
6. Файнштейн Э. Б. В мире открытки / Э. Б. Файнштейн. – М. : Планета, 1976. – 131 с. : ил.
7. Gniazdowski B. Sztuka plastyczna na Wystawie Powiatowej w Krzemieńcu / B. Gniazdowski // Życie Krzemienieckie. – 1935. – № 11. – S. 494–496.
8. Madej-Janiszek R. Środowisko fotograficzne Krzemieńca. Na marginesie wystąpienia Aleksandry Sheybal-Rostek / R. Madej-Janiszek // Życie Krzemienieckie. – 2007. – № 34. – S. 52–57.
9. Sheybal S. Ruch Fotograficzny w Krzemieńcu / S. Sheybal // Życie Krzemienieckie. – 1932. – № 8/9. – S. 8–12.

В статье рассматривается важная роль документальных открыток Кременецчины первой трети XX века как источника исследования культурного наследия Волыни. Дан краткий анализ почтовых карточек упомянутого периода.

Ключевые слова: кременецкий регион, открытка, документальная почтовая карточка, памятники архитектуры.

The article clears up a weighty role of documentary postcards in the Kremenets region of the first half 20-th century as a source investigation the cultural inheritance in the Volyn territory. The author examines the main stages of their formation and development. The postcards of the mentioned period are also briefly analyzed.

Key words: the Kremenets region, postcard, documentary postcard, architectural monuments.

УДК 7.071.2

Петро Кузенко

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА СКУЛЬПТОРА СЕРГІЯ ЛИТВИНЕНКА

У статті розкриваються основні етапи життя й творчості визначного українського скульптора Сергія Литвиненка. Проаналізовано особливості творчої спадщини та культурно-освітньої діяльності митця. Визначено роль С.Литвиненка в організації мистецького процесу в Україні та за її межами.

Ключові слова: скульптор, культурно-освітня діяльність, українська діаспора.

Невід’ємною складовою національного мистецтва є творчість майстрів української діаспори. Тривалий час з ідеологічних мотивів їм не приділялося належної уваги в мистецтвознавстві України. Тільки із здобуттям державної незалежності вітчизняні мистецтвознавці активізували наукові дослідження мистецького доробку українців зарубіжжя. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку українського мистецтвознавства здійснили вчені О.Лагутенко, Д.Степовик, О.Федорук. Проте донині залишається недостатньо дослідженою творча спадщина Сергія Литвиненка. Аналізу основних етапів його життя й творчості присвячена наша стаття.

Народився митець 5 жовтня 1899 р. у м. Пирятин, що на Полтавщині. Для здобуття середньої освіти здібного хлопця батьки віддають на навчання до класичної гімназії в м. Лубни. Лубни – це важливий культурний центр, своєрідна “духовна столиця” Полтавщини. На початку XX століття в цьому древньому місті вирувало культурне й суспільно-політичне життя. У місті створюються й діють політичні партії, активно функціонує товариство “Просвіта”. В умовах Російської імперії лубенці ведуть активну боротьбу за українську мову, прагнуть всіма засобами домогтися вільного життя.

Загальна атмосфера в місті, гімназійне виховання, очевидно, значною мірою вплинули на молодого Сергія Литвиненка. У період активізації зусиль українців у справі здобуття державної незалежності він, як і велика кількість його земляків, записується добровольцем в армію УНР. Воює спочатку в ранзі рядового, а згодом хорунжого. Після поразки визвольних змагань два роки перебував у польських таборах інтернованих осіб у Ланцуті та Вадовіцах.